

Horváth Györgyi

A SAJÁTKÉNT/IDEGENKÉNT FELISMERT MÚLT.

A történeti elbeszélés identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban a hetvenestől
a kilencvenes évekig

TÉZISFÜZET

A védés helye és ideje:

7624 Pécs, Ifjúság útja 6. A/546. terem

2005. november 24. csütörtök 11 óra

Horváth Györgyi

A sajátként/idegenként felismert múlt.

A történeti elbeszélés identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban a hetvenestől a kilencvenes évekig

Tézisek

Dolgozatom metakritikai jellegű: négy, az amerikai feminista irodalomtudomány körébe tartozó elméleti szövegnek az elemzésére teszek kísérletet. Célom az, hogy az elemzett szövegek segítségével rámutassak, milyen változatos módon viszonyultak a múlthoz (döntően a tizenkilencedik századhoz), a történetiséghez és a történeti időhöz mint olyanhoz a feminista értelmezők, és hogy ez mennyire más típusú nőidentitás-konstrukciókhoz (és múlt-képekhez) vezetett náluk. Röviden, arra törekszem, hogy felvillantsam néhány karakterisztikus módját annak, ahogy a feminista értelmezők a női identitást és a múltat (illetve múlt és jelen minőségi különbségét) viszonyba helyezik egymással, és hogy megmutassam, milyen változatos módon küzdenek meg a feminista értelmezők azzal a hermeneutikai feladattal, melyet egy kulturális örökség feminista szempontú elsajátításának lehet nevezni. A női identitás ugyanis tipikus megtestesítője azoknak az identitásformáknak, melyeket az egyetemes emberi történelem modernista narratívája vagy nem ismert el önnön partikularitásukban, vagy pedig a történeti időn kívül helyezett el – azaz amelyek különösen erősen érintettek annak hatásától, hogy a kollektív történeti emlékezetben sokkal inkább a negatív indexekkel ellátott Másik, mintsem a Saját pozitív világában találják magukat. Egy ilyen – a múlttól örökül kapott képet és az önnön identitást egyaránt problémává tevő – feladat nyilvánvalóan igen változatos megoldásokat és kísérleteket tesz lehetővé, még egyazon irányultságú értelmezői csoport (jelen esetben a feminista értelmezők) körében is. Értekezésem éppen ennek a változatosságnak a felmutatását célozza, amikor a történetiség és a történeti elbeszélés identitásképző szerepe felől próbálja újraolvasni az amerikai feminista irodalomtudomány néhány meghatározó alapművét.

A dolgozat kérdésfelvetésének háttérében hermeneutikai, illetve a hetvenes évektől kezdődő, a történetírás antiretorikus hagyományát kritika alá vonó historiográfiai paradigmaváltás belátásai állnak. Ez a paradigmaváltás ugyanis nemcsak azt eredményezte, hogy előtérbe kerültek a történetírás retorikai elemei, hanem előtérbe kerültek a történeti tudás és elbeszélés identitásképző és cselekvésorientáló funkciói is. Röviden az, hogy a múlttól

alkotott tudás egyben a mindenkori jelen életviszonyainak, társas gyakorlatainak az orientálója is: ez nyújtja azt a tapasztalati háttérrel, melynek fényében a jelen történéseit, fennálló társadalmi gyakorlatait (a maguk időbeli kivetülésében) értelmezzük, illetve amelynek fényében az egyéni és kollektív szubjektumok tetteit, cselekvési lehetőségeit, politikai és kultúraformáló igényeit (és ezek társadalmi jelentőségét) megítéljük. A múltból alkotott tudásunk ugyanakkor mindig az önmagát időbeli perspektívákra kivetítő és önmagát a Saját és a Másik kettőségein keresztül megértő identitás viszonylatában létesül, ami azt is jelenti, hogy történelmi elbeszéléseink szükségszerűen körülhatárolják azt a múlt és jelen (és anticipált jövő) alakította egyszerre időbeli és kulturális teret, melyet a sajátunkként ismerhetünk fel, vagy amelyet a saját cselekvési lehetőségeink érvényességi körébe tartozónak érezhetünk. Ez a „tér” egyben egy múltat, jelent és jövőt egybefogó időegységként jelenik meg a számunkra, olyasvalamiként, mely önnön világunk jelentésszerűségét strukturálja, és ezáltal valamifajta belső összefüggést, koherenciát kölcsönöz neki.

A saját világ felépítésében (azaz az önnön identitás és a mindenkori életvilág közti meghitt viszony megteremtésében) nyilvánvalóan előnyben vannak mindazon értelmezési műveletek, melyek a fennálló történelmi emlékezetből táplálkoznak, szemben azokkal a műveletekkel, melyek olyan identitások mentén próbálják strukturálni az időt, melyek a kollektív történelmi emlékezet formálásában nem (vagy csak elhanyagolható mértékben) vettek eddig részt, illetve amelyekre mindeddig a Másik szerepét osztódott ki. Ezen utóbbi identitásoknak az időből értelmet képezni kívánó eljárásai során meghatározó az a tapasztalat, hogy ők a múltból alkotott tudásnak vagy egyáltalán nem részesei, vagy pedig negatív előjelekkel ellátott Másikként kényszerülnek benne magukra ismerni. Hiszen a Nyugat történelmi emlékezte egy olyan múlt képét közvetíti felénk, mely az egyetemes emberiség nevében leértékelte az ún. partikuláris identitásokat, és helyette privilegizált társadalmi csoportok történelmi önmegjelenítésével azonosította az emberiség történelmét magát, ezzel párhuzamosan pedig más társadalmi (és kulturális) csoportok történelmi önmegjelenítésének lehetőségét korlátozta, marginalizálta, vagy pedig történelem nélküli Másiknak bélyegezve kizárta őket a történelmi idő teréből. Mindez feszültséget eredményez – egy olyan feszültséget, mely az egyetemes emberi történelem eszméje által jelentősen formált kollektív történelmi emlékezetünk és egy olyan jelen között áll fenn, mely egyrészt már nem hisz egy ilyen típusú történelemben, másrészt pedig fontos és teoretikus érdeklődésre is számot tartó tapasztalatként tartja számon a különféle kollektív társadalmi-kulturális (etnikai, osztálybeli, nemi, szexuális orientációhoz kötött, stb.) identitások, társadalmi csoportok közti aszimmetrikus hatalmi viszonyokat, és az ezen identitások kultúráképző autoritásra bejelentett

igényeit. Egy ilyen perspektívából nézve a múltról alkotott tudásunk, kulturális örökségünk egyben egy olyan szimbolikus tér is, mely a társadalmi csoportok önreprezentációjáért folyó küzdelem egyik terepe, olyan tér, melynek alakításához az egyes csoportok más-más mértékben férnek hozzá, és ebből következően szintén eltérő mértékben rendelkeznek azzal a lehetőséggel, hogy azonosuljanak a múltról alkotott képpel (beleértve ebbe azt a képet is, melyet ez a múlt a saját identitásukról hagyományoz feléjük).

A múlt és a jelen között fennálló ezen feszültség értelemszerűen hívja elő azt az igényt, hogy a múltra vonatkozó tudásunkat problémává tegyük, a múltat új perspektívák felől újra elsajátítsuk, röviden, hogy az áthagyományozott történeti tudáshoz kritikailag viszonyuljunk. Ez a múltat a jelen tapasztalati horizontja felől problémává tevő viszonyulás, melynek tétje az időben változó világ és ember viszonyának otthonossá tétele, nyilvánvalóan szellemi munkát igényel, *hermeneutikai* feladatot jelent: egyrészt a múltnak egy olyan újra-elsajátítását, mely a történeti emlékezet alakításába megpróbálja bevonni a korábban marginalizált vagy Másikként stigmatizált társadalmi csoportokat is, másrészt pedig önnön identitásunknak egy ilyen interszubjektívabb megalapozottságú múlt felől történő újra-elsajátítását – azaz önnön helyünk újra-megtalálását egy új módon megértett kulturális örökség kontextusában.

Dolgozatom a fenti belátások alapján vizsgálódik: arra keresi a választ, hogy amennyiben elfogadjuk, hogy a női identitás is azon kollektív identitások egyike, melyre alapozva új kultúrateremtő és -formáló igények fogalmazódtak meg az elmúlt évtizedekben, valamint elfogadjuk azt is, hogy ez az identitás mint kollektív identitás önértelmezésében szintén az önmagát időbeli perspektívára kivetítésnek a történeti emlékezetet érintő mozzanatára is utalt, akkor milyen karakterisztikus módjait azonosíthatjuk annak, ahogy a feminista értelmezők a női identitást és a múltat viszonyba helyezik egymással. Hogyan küzdenek meg a feminista értelmezők azzal a tapasztalattal, hogy a múlt a saját identitásra tekintettel újra-elsajátítandó (a saját identitás pedig mindig a múlt felől örökített értelmezési sémákra, jelentésségekre tekintettel válik megtapasztalttá)?

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen, a feminista perspektívájú vizsgálódások történetéből mintegy negyed évszázadot átfogni kívánó vizsgálat korántsem lehet teljes – dolgozatomban ezért szelektáltam a vizsgálati anyagot. A fejezetek témájának kiválasztásában két szempont vezérelt – túl azon, hogy olyan szerzők szövegeit igyekeztem vizsgálni, akik széleskörű elismertséggel rendelkeztek a feminista kutatások egy-egy szakaszában. Egyrészt olyan szövegeket választottam, melyek az amerikai feminista irodalomtudomány körébe tartoznak. A másik szempontot az képezte, hogy olyan

szövegeket válasszak, melyek valamilyen módon kapcsolódnak a modernség mint történeti kor témájához. A modernséghez való viszonyt azért tartottam fontosnak, mivel elsősorban ez az a kor, mely azt a múltat képezi, melynek örökösei vagyunk (és ez alól a feminista diskurzusok sem kivételek, hiszen alapfogalmaikat és önértelmezésüket is ebből a kontextusból merítik) – jelen korunkat ugyanis modern utáni, azaz poszt-modern korként értjük meg.

Az elemzések során igyekeztem kitüntetett figyelmet fordítani arra is, hogy érzékeltessem: minden egyes feminista irodalomtudományos válaszkísérlet, melyet elemzek, egyben a feminista irodalomtudományos diskurzus mindenkor épp aktuális történeti állapotától is meghatározott – azaz egy-egy adott elmélettörténeti „episztémébe” ágyazódik, annak teoretikus eszközkészletére, problémahorizontjára utalt. Megkönnyítendő a magyar befogadó helyzetét (aki nem feltétlenül tájékozott az amerikai feminista irodalomtudományban, vagy esetleg csak a korai szakaszait ismeri) a bevezető fejezet végére beiktattam egy rövid elmélettörténeti áttekintést, ahol megpróbáltam felvázolni azokat a tendenciaszerű elmozdulásokat, melyek a hetvenes és kilencvenes évek feminista kérdésfelvetéseit és teoretikus hátterét elválasztják egymástól az amerikai irodalomtudományban.

A bevezető fejezetet követő második fejezetben („Elaine Showalter és az önálló nőirodalmi hagyomány. A nagy történeti elbeszélés szubjektumának feminista követelése”) a hetvenes évek végi, nyolcvanas évek eleji amerikai günokritika egyik főművének, Elaine Showalter *A Literature of Their Own* („Saját irodalmuk”) című, 1977-ben megjelent munkájának az újraolvasására vállalkozom. Az elemzést két szempont mozgatja: elsősorban az, hogy feltárjam Showalter művének historiográfiai eljárásait, másrészt pedig az, hogy a historiográfiai perspektíva bevonása révén relativáljam azt a (z erősen negatív) képet, mely a nyolcvanas éve közepétől kezdődően a feminista elmélettörténeti emlékezetben erről a műről dominánsan megőrződött.

Elemzésemben amellet érvelek, hogy Showalter ezen műve nem egyszerűen csak egyike az első szisztematikus igénnyel megírt feminista nőirodalom-történeteknek, hanem egy olyan mű is, mely a nők irodalmi tevékenységét egy emancipációs (a szabadság felé haladó) történeti elbeszélés keretei közé ágyazza. A mű a haladás modernista narratíváját kínálja, a történeti időben fokozatosan kibomló igazságnak – jelen esetben a nőiség igazságának – a képzetére alapozódik. Mint ilyen, a múlt és jelen közti folytonosság felállítását célozza, a

történeti változás értelmességét és célvűségét (a Showalter korabeli jelenben kulminálódó mivoltát) állítja, s felkínálja a nőknek egy felvállalható múlt (és egy csinálható történelem) képzetét. Kiindulópontjában a női irodalom leíró és normatív aspektusa közti különbség áll, ahol Showalter a normatív aspektust (az „autentikus” nőiséget, melyet a női irodalomnak ki kell fejeznie) történelmet konstruálni képes eszmévé teszi meg. Showalter egy fejlődéselvű folyamatot tételez, mely három fokozat (szükségszerű) bejárásán keresztül vezet el az „autentikus nőiségnek” a férfihagyomány szorításából való kibontakozásához: ezek a fokozatok egyszerre történetiek (történeti korszakokat hoznak létre), és egyszerre a nőiség önmegértésre és önmegragadásra irányuló mozgásának (egy, a nők kollektív öntudatához vezető önismereti folyamatnak) az egyre tökéletesebb állomásai. A fejezet részletesen megvizsgálja Showalter historiográfiai eljárásait, rámutat, hogy a mű – szemben a korabeli feminista nőirodalom-történetekkel (Gilbert–Gubar, Meyer Spacks, Moers munkáival) – többszörösen is támaszkodik a modern történetírásnak a metodológiai eljárásaira (osztja a meghaladhatatlan – és az elbeszélteket tekintve konstitutív – történetírói perspektivikusságra és a történetíró történeti szituáltságára vonatkozó belátásokat, ahogy erőteljesen jelen van benne a történeti tudat hagyományfeltáró szerepére vonatkozó belátás is). Kiemelem, hogy a művet a történetírás modern hagyományához köti a korszakolás szándéka is (melyet a modernségben a történeti idő temporalizálódásának a tapasztalata alapozott meg), és hogy ennek révén Showalter hozzájut a történeti idő egy olyan tagolásához, melyet bizvást nevezhetünk „női történeti időnek”, hiszen a korszakhatárokat, a történeti idő strukturálását a nők szabadság felé haladó történetének egyes állomásaira tekintettel képzi meg. Ugyanakkor jelzem Showalter művének néhány olyan sajátosságát is, mely mai szemmel nézve hiányosságnak hathat (ám saját korában nem feltétlenül): azt, hogy Showalter pusztán a tudatosulás és önmegragadás fokozati szintjei alapján tesz különbséget az elmúlt korok női és saját korának feminista értelmezői között, illetve, hogy kevésbé törekszik a más társadalmi csoportok történeti önmegjelenítése révén előállt alternatív műltszemléletekkel és értelmezésekkel való dialógusra. Showalter munkájában tehát a Sajátként felismert jelen történeti megjelenítésének, az „előzmények” visszakeresésének az igénye a meghatározó, ahol a múlt és jelen minőségi különbségét a szerző egy fejlődéselvű folyamattal tölti ki.

A harmadik fejezetben („Gilbert–Gubar és a statikus idejű nőirodalomtörténet-írás. Önmegértés a történeti időn kívül helyezett nőiségen keresztül”) a hetvenes évek végi amerikai feminista irodalomtudomány egy másik főművét, a Sandra M. Gilbert–Susan Gubar szerzőpáros *The Madwoman in the Attic* („Az örült nő a padláson”) című, 1979-ben

megjelent, 19. századi angol írónőkről és az irodalmi hagyományozódás pszichodinamikájáról szóló irodalomtörténeti munkáját elemzem. Állításom az, hogy a mű elméleti alapvetése egy a történeti időn kívül helyezett, ahistorikus nőiségen keresztüli önmegértésre támaszkodik – azaz mind a történetiséghez, mind az önnön (női) identitáshoz való viszonyában átveszi azt a múlt felől áthagyományozott képet, mely ezt az identitást (a Sajáttal szembeállított) Másik terminusában érti meg, a sajátként felismert (történeti) világ határain kívül helyezi el. Ez a fejezet – a Showalter-fejezettel együtt – egyben azt is célozza, hogy rámutasson arra, hogy a történetiség szempontjából nézve milyen radikálisan különbözik egymástól ugyanakkor a feminista elmélettörténeti korszaknak a két főműve, és hogy ezen különbözőség tudatosítása révén ráirányítsa a figyelmet a hetvenes évek végi amerikai feminista irodalomtudomány összetettségére, változatosságára, a történetiség kérdése felől való újra-megszólíthatóságára.

A fejezetben emellett érvelek, hogy Gubarék figyelmének középpontjában mindenekelőtt a 19. századi nőíróknak a férfihagyománnyal szembeni küzdelme áll, és hogy a szerzők ehhez a hagyományhoz kötik a (z irodalom) történeti, előrehaladó idő képzetét. A könyvben a nőirodalom-történet ideje statikus: előrehaladás helyett a ciklikus ismétlődés és visszatérés a jellemző, a női (irodalomtörténeti) idő a férfihagyomány elleni lázadás (történeti időn kívül helyezett, időtlen) ideje. Mindez egyben azt is jelenti, hogy a múlt és a jelen közti időbeli távolság nem jelenik meg identitáskonstituáló elemként Gubarék művében.

A fejezetben kitérek arra is, hogy egy női irodalmi hagyomány megléte Gubarék idejében még korántsem volt magától értetődő, és Gubarék ezért inkább ezen hagyomány egységességének és sajátosságának, mintsem a változó jellegének a felmutatásában voltak érdekeltek. A nők közti irodalomtörténeti leszármazás tehát ebben a műben sokkal inkább a hagyományörzés, az ismétlés, mintsem az előrehaladás és a megújítás keretei között kerül elgondolásra, ahogy a bebörtönözöttségnek, passzivitásnak vagy a betegségnek a női alkotásokban folyton-folyvást visszatérő (és általuk hangsúlyozott) képei is inkább a női alkotásoknak, poétikáknak ilyen ismétlődő jellegére utalnak.

A negyedik fejezetben („Kószálók és kószálónők. Az irodalmi modernség átértékelése”) – a többi fejezettől eltérően – nem egyetlen szöveget elemzek, hanem öt, azonos témáról szóló, 1985 és 2000 között íródott tanulmányt. Ezek a szövegek mind a kószálóra mint a posztromantikus művész metaforájára összpontosítanak, illetve az ehhez a figurához kapcsolódó, az irodalmi modernségben kulcsfontosságúvá váló nagyvárosi terek irodalmi reprezentációjáról, ennek mikéntjéről fogalmazzak meg állításokat. Érdekességük abban rejlik, hogy egymás mellé helyezésük révén jól érzékelhetővé válik, hogy ebben az

időszakban a feminista értelmezők mint mozdulnak el fokozatosan egy egyértelműen maszkulinnak (idegennek) tételezett múlt képétől, és jutnak el helyette a múlt egy olyan újszerű megértéséhez, mely múltnak konstitutív részét képezi a női identitás, illetve a női identitáshoz kapcsolódó értékek, tevékenységi területek. Ez a fejezet ennek az elmozdulási, átértékelődési folyamatnak az érzékeltetésére tesz kísérletet.

Az átértékelődési folyamatot szoros kapcsolatba állítom az értelmezők teoretikus eszköztárának, irodalomtudományos eljárásainak a megváltozásával. Míg a korai szövegek még inkább a történeti-szociológiai tényeket pusztán visszatükröző irodalom koncepciójára épültek, addig a későbbi, a kószálásról írott feminista tanulmányok fokozatosan elmozdultak ettől az irodalomszemlélettől. Náluk a nagyváros nyilvános terein való kószálás – ellentétben a korai értelmezők felfogásával – már nem egyszerűen egy státuszfüggő társadalmi gyakorlat (melyből a középosztálybeli nők ki vannak zárva, és akik ezért az irodalmi modernségben oly fontos nyilvános terek reprezentációban is korlátozva vannak), hanem olyasvalami, melyen keresztül artikulálódhatott a modern nagyvárosi közeg formálta új szubjektivitás, új vizuális-episztemológiai rend és egy újfajta irodalmiság élménye. Ezek a későbbi értelmezők arra keresték a választ, hogy a nemileg is kódolt térbeliségnek és a látásnak (a vizuális autoritásnak) a szubjektumfeletti jelölőmechanizmusai milyen szerepet játszhattak a modern (szerzői) szubjektivitás konstitúciójában és az (elsősorban 19. század végi és 20. század eleji) irodalmi modernség szövegeiben. A kószáló fogalmának ez a történeti rekontextualizálása egyben felszínre hozta a kószáló nőies jegyeit is: azt, hogy a 19. század közepétől kezdődően a kószáló egy új reprezentációs stratégia markere lett; a fragmentarizált, nem szintetizálható és nem kontrollálható jelentéseknek, valamint egy decentrált, önnön képlékeny határaival folyton szembesülő szubjektivitásnak a lehetőségét hordozta – mely szubjektivitás femininként kódolódott. A korabeli episztémé (azaz mindazon diszkurzív viszonyok, melyekbe a kószáló ágyazódott) az elemzésekben így egyben kritikai potenciállal is felruházódott azzal a huszadik századra átörökített értelmezési hagyománnyal szemben, mely a modern szerzői szubjektivitást (és a nézéshez kapcsolódó autoritást) egyértelműen férfiasként kódolta. Az elemzők a történeti rekontextualizálás révén egyben rá tudtak mutatni a nőiség korabeli *képzetes* centralitására is – ami jelentős elmozdulás a hetvenes évek végi múlt-képekkel szemben, melyek a nőknek az irodalomban való marginalizáltságára, illetve az abból való kizártságára összpontosítottak. Ezek az elemzések tehát mindenekelőtt annak lehetőségét kínálták, hogy a múltat (szemben azzal a képpel, mely róla a jelenbe dominánsan áthagyományozódott) olyanként lehessen felismerni, melynek konstitutív és integráns részét képezi a nőiség.

Az ötödik fejezetben („Nancy Fraser és Linda J. Nicholson posztmodern feminizmusa”) Nancy Fraser és Linda J. Nicholson egy tanulmányát („Social Criticism without a Philosophy”) elemzem, mely először 1988-ban jelent meg, és amely a kilencvenes évek elején fontos szövegnek számított a posztmodernről szóló nyilvános feminista vitákban. A mű nem irodalomtörténeti tanulmány, hanem a feminista kutatások metodológiájára összpontosító szöveg. Kiválasztását az indokolja, hogy a szerzők kitüntetett fontosságot ítélnek meg a történetiség kérdésének, és kulcsproblémává teszik meg a feminizmus és posztmodern viszonyát tematizáló tanulmányukban.

Elemzésemben rámutatok arra, hogy Fraserék számára Lyotard kitüntetett vonatkoztatási pont, és hogy a francia filozófusnak a nagy elbeszélések hitelvesztését diagnosztizáló munkája nem annyira a nagy elbeszélések feladásának követelményeként jelentkezett Fraserék számára, hanem a feminista elméletnek az átfogó történeti keretekbe való beillesztését, egy értelmezéstörténetben való benne-állás és a történeti szituáltság felismerésének a lehetőségét villantotta fel. A feminista elmélet először érthette meg magát úgy, mint ami a modern tudományeszmény és a modernségtől örökölt (univerzalizáló) alapfogalmak hatásától érintetlen, azok szorításában, de egyben azok ellenében is dolgozik, azaz mint aminek a legfontosabb fogalmai, a kutatásait meghatározó eszmék filozófia- és gondolkodástörténetileg elhelyezhetők és egyben (ön)kritika alá is vonhatók.

A fejezetben részletesen ismertetem a tanulmány gondolatmenetét, Fraseréknek a posztmodern gondolkodásról alkotott elképzelését (szerintük a posztmodern a felvilágosodás által szentesített tudástípusnak, az önnön történeti és lokális meghatározottságaitól eltekintő, univerzalisztikus igénnyel fellépő tudásformának a kritikájára irányul). Részletesen kitérek arra, Fraserék mint szegezik szembe a modernként felismert univerzalizmussal az adott helyekhez, történeti időkhöz, illetve társadalmi-kulturális csoportokhoz kötődő lokális meghatározottságokat és perspektívákat mint a tudományos állítások olyan új kereteit, lehetőségfeltételeit, melyeket a feminista elméletnek szem előtt tartania érdemes – és ami szerintük a posztmodern gondolkodással rokonítja őket. Külön hangsúlyt fektetek arra, hogy rámutassak, Fraserék számára mennyire meghatározó a történetiség élménye, és hogy ez többszörösen is átjárja az általuk szorgalmazott kutatási metodológiákat. A fejezetben emellett is érvelek, hogy Fraserék posztmodern feminizmusa hermeneutikai feminizmusként is értelmezhető. Fraserék ugyanis hangsúlyozzák a kutató pozíciójának történeti szituáltságát; a történeti kontextushoz kötött értelmezési sémáknak az észrevétlen *előfeltevésekben* működő történeti közvetítettségét, áthagyományozódását, és az ezekre való reflexió szükségességét is;

mindemellett felhívják a figyelmet a kutatási tárgyak történeti specifikálásának fontosságára. Fraseréknél tehát erősen meghatározó mind múlt és jelen minőségi különbségének, mind pedig a múlt által kondicionált jelen képzetének a felismerése, és az ezekre történő reflexió az, ami náluk a feminista kritika alapfeltételévé válik.

Dolgozatom kiindulópontja tehát az – a hetvenes évek historiográfiai paradigmaváltásához köthető – belátás volt, hogy a történeti tudás mindig az önmagát időbeli perspektívákra kivetítő és önmagát a Saját és a Másik kettőségén keresztül szükségszerűen megértő identitás viszonylatában létesül. Kérdésem úgy hangzott, milyen karakterisztikus módjait azonosíthatjuk annak, ahogy a feminista értelmezők megküzdöttek egy kulturális örökség átsajátításának a feladatával, egy olyan kulturális örökségével, melynek jellegzetes művelete, hogy a nőt Másikká teszi, s így marginalizálja vagy a történeti időből kizárja őket. Az elemzett példákat az amerikai feminista irodalomtudomány köréből vettem, és őket a történetiséggel és a történeti idővel való állásfoglalásaik mentén, illetve historiográfiai eljárásaikra figyelve igyekeztem olvasni. Céлом a dolgozattal az volt, hogy rámutassak a múlthoz való viszony (illetve a múltra is tekintettel létesülő női identitás) sokféleségére a feminista irodalomtudományon belül. A feminizmusnak a múlthoz való viszonyát ugyanis legtöbbször megtagadásként képzelik el, azaz egy meglehetősen egyszerű műveletként. A feminista perspektívában persze nyilvánvalóan ott rejlik a múlttal, a múlttól átöröklött értelmezési sémákkal való konfrontáció tapasztalata – ám erre a tapasztalatra igen sokféle válasz adható: a megtagadáson kívül a múltnak a jelen százjéze szerint való radikális átírása, vagy a női identitás szükségszerű temporális kivetülésének elvitatása is lehet ilyen válasz, ahogy az is, ha a múlt és jelen minőségbeli különbségét ruházzuk fel kritikai potenciállal egy olyan jelennel szemben, mely a nők és férfiak közti társadalmi egyenlőtlenségeket természettől adottnak tekinti. Dolgozatomban a lehetséges válaszok sokféleségét igyekeztem hangsúlyozni, azzal a bevallott feltevéssel, hogy nem adhatok teljes képet, és hogy egyik válasz sem „tökéletes”, hiszen a múltat és az önnön identitást egyaránt problémává tevő szellemi munka, melyre (többek közt) a feminizmus is vállalkozott, nyilvánvalóan korántsem befejezett (vagy befejezhető) folyamat, hanem alapvető módja annak, ahogy egy kulturális örökséggel együtt élünk.

A disszertáció témájához kapcsolódó fontosabb publikációk listája

PUBLIKÁCIÓK IDEGEN NYELVEN:

- „Fiktivne avtorice v sodobni madžarski literaturi” in: *Apokalipsa* 90–91–92 (2005) (Revija v reviji – Gender), 387-397. (Ljubljana, Szlovénia) (Juliana Szolnokiova és Zoran Triglav fordításában)
- „Fiktivne spisovatelky v maďarskej literatúre” in: *Romboid* 2005/12. (Bratislava, Szlovákia) (Juliana Szolnokiova fordításában) (megjelenés előtt)

PUBLIKÁCIÓK MAGYARUL:

A hiányzó B. Tanulmányok, kritikák, Anonymus, Budapest, 2005.

- „Tapasztalás, hitelesség, referencialitás. A *Psychét* és a *Csokonai Lilit* ért kritikákról” in: *Literatura* 1998/4. 417-427.
- „Nő a vágya? Az erotikus beszédmód újraírási kísérlete Esterházy Péter *Egy nő* című könyvében” in: *Kalligram* 2000/4. 127-135. (társszerző: Rác I. Péter)
- „Női irodalom a magyar századelőn. A női irodalom szerepe Kaffka Margit *Színek és évek* című regényének kritikai megítélésében” [1999] in: Kálmán C. György–Orbán Jolán (szerk.): *Értelmezések az elmúlt századból*, Jelenkor, Pécs, 2002. 59-77.
- „A modernség neme. Az esztétikai modernség a 90-es évek feminista irodalomtudományában” in: *Kalligram* 2002/9. 3-8.
- Kalligram* 2002/9. „A modernség neme” tematikus szám (vendégszerkesztés)
- „A női irodalom fogalma Magyarországon. A történeti megértés szerepe a magyar nőirodalmi kutatásokban” in: Jankovics József–Nyerges Judit (szerk.): *Hatalom és kultúra. Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 9-14.) előadásai I-II.*, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, Budapest, 2004. II. kötet 614-624.
- „Miért elég és miért nem. Feminista irodalomtudomány Magyarországon” in: *Budapesti Könyvszemle* 2004. tél 345-358.
- „Nancy Fraser és Linda J. Nicholson posztmodern feminizmusa” in: *Literatura* 2005/1. 103-117.
- „Fenyegető élvezetek? A női olvasó az olvasás normalizációs folyamatában” in: Lóránd Zsófia–Vaderna Gábor (szerk.): *Laiikus olvasás és populáris kultúra*, L’Harmattan, Budapest, 2005. (megjelenés előtt)

KONFERENCIA-ELŐADÁSOK

- „A női irodalom fogalma Magyarországon A történeti megértés szerepe a magyar nőirodalmi kutatásokban”, *V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* (Jyväskylä, Finnország, 2001. augusztus 6-10.)
- „Erotika, olvasás és a nő kérdése”, *JAK Tanulmányi Napok* (Pécs, 2002. október 4-5.)
- „A tömegkultúra mint nő. Az esztétikai autonómia normájának rejtett szubtextusa”, *Nő és férfi, férfi és nő. A társadalmi nemek kutatása Magyarországon az ezredfordulón* (a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Társadalmi Nem és Kultúrakutató Központja szervezésében, Budapest, 2002. november 22-23.)
- „A Könyvek Népe. Zsidó nők a Holocaust utáni magyar irodalomban” című konferencia felkért résztvevőjeként beszélgetés Borgos Anna és Sándor Bea irodalomtörténészekkel Kosztolányiné Harnos Ilonáról (Eszteráska Műhely szervezésében, Budapest, 2005. január 15.)
- „Gender, Class, and Ethnicity in Literature in East–West Context”, *Contemporary Transformations of the Social, Cultural, and Artistic Fabric of Europe* (az Internationales Forschungszentrum Kulturwissenschaften szervezésében, Bécs, Ausztria, 2005. június 10-11.)

S Z E G E D I T U D O M Á N Y E G Y E T E M
B Ö L C S É S Z E T T U D O M Á N Y I K A R
G E R M Á N F I L O L Ó G I A I I N T É Z E T

6722 Szeged, Egyetem u. 2.

Tel/Fax: 62/ 544-245(Iroda)

Kelt: 2005.09.30.

Dr. Hárs Endre

hars@lit.u-szeged.hu

Bírálat Horváth Györgyi *A sajátként / idegenként felismert múlt. A történeti elbeszélés identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban a hetvenestől a kilencvenes évekig* című doktori értekezéséről

Szégyen vagy nem szégyen, e sorok írója a témában való járatlanságát érintő aggodalmakkal látott a disszertáció olvasásához. Kezdetben úgy érezte, több szempontból is kívülállóként

figyeli a dolog alakulását. Feszültsége nemcsak abból eredt, hogy hasonló irányultságú olvasottsága dacára sem ismeri a felsorakoztatott szerző(ő)ket, hanem abból az opponensi feladat generálta érzésből is, hogy a *gender studies* történetének berkeiben még a hivatalból történő kritika is annak belügyeit érintő állásfoglalás. Menet közben aztán világossá vált, hogy Opponens gondolja a *gender studies* problémája is, és annak köszönhető, hogy e diskurzusban radikális többrétegűségről, politikum, ideológia, és olyan, például tudományos, igények együtteséről van szó, amelyek szétválasztandók, ha az ember nem akar a tényleges munka helyett folyamatosan a „bent” és „kint”. „ők” és „mi” konfliktusának vonzáskörében maradni.

A disszertáció metakritikai vizsgálat (vö. 11. o.), és egyik – egyáltalán nem megvetendő – célkitűzése az, hogy előítéleteket és félreértéseket (valamint Opponensre is vonatkoztatható fél(re)olvasottságokat) felszámolandó felhívja a figyelmet a feminista irodalomtudomány diskurzus-jellegére (15. o.) és ebből következő problémagazdagságára. E célt szolgáló az egyes fejezetek a feminista irodalomtudomány jellegzetes reprezentánsainak bemutatása alapján felvonultatják annak változásait a huszadik század hetvenes éveitől a kilencvenesekig. E munka a disszertációt nemcsak informatívvá, hanem nagyon izgalmas olvasmánnyá is teszi. Az értekezésnek sodrása van, ok- vagy inkább célnyomozó lendülete, amelynek köszönhetően az olvasó egyre kíváncsibban várja a probléma megoldását. A cél viszont bizonyos szempontból az út maga. Szerzőnő alapvető belátása szerint a feminizmusnak, és szűkebb tárgykörben a feminista irodalomtudománynak története van és állomásai, és ezt illetve ezeket visszanezve nemcsak diszkurzív gazdagsága tárul fel, hanem velegörgetett alapvető problémái is. Az értekezésben kiemelt és ugyancsak kiemelt fontosságú egyik probléma abban áll, hogy nemcsak a feminista diskurzus töredezett és széttartó – hozzátehetjük, annak rendje és módja szerint (a szó magáért beszél) –, hanem annak (megkonstruált) tárgya is, s hogy ez sem a feminizmus történetének diakrón perspektívájában, sem mai önképében illetve külső megítélésben nem kapott eddig elég figyelmet. E problémával szembeszegülve a disszertáció metakritikus perspektívája a feminista irodalomtudományt egy olyan 'felszabadító', relativista illetve perspektivikus képlettel ajándékozza meg, amely alapján meghatározó a változás (a történetiség) fogalma, viszont amely kizárja a fejlődést, és azon a határon mozog, ahol talán nem mindenkit fog meggyőzni arról az – Opponens számára egyébként tartható –

elképzelésről, hogy a feminista irodalomtudomány ekképp modellezett önmegértésében a feminizmus tudományon túli ideológiai-politikai céljai is teljesülnek.

Kezdetben (a disszertáció bevezetőjében) egyébként ennél kevesebbről, csupán a „történeti tudás cselekvésorientáló és identitásképző szerepéről” (3) van szó. Arról, hogy „[a] saját világ felépítésében [...] előnyben vannak mindazon értelmezési műveletek, melyek [egy már fennálló H.E.] történeti emlékezetből táplálkoznak, szemben azokkal, melyek olyan identitások mentén próbálják strukturálni az időt, [a]melyek a kollektív történeti emlékezet formálásában nem vettek részt” (5. o.). Ezért szorul rá a feminizmus fokozottan arra, hogy visszanezhető története legyen, viszont ugyanez okból alapvető problémája saját eredetének, konstitutív ősjelenetének visszakeresése avagy létesítése. S a feminizmus első elméletalkotói ebből a szempontból egy sosem volt történet rekonstrukciójára kényszerülnek. A disszertáció logikája szerint az bármiféle identitás olyan történeti alakulat, amely létrejötte előtt nem volt, viszont rászorul arra, hogy a történeti tudás identitásképző szerepére tekintettel folyamatosan visszadátumozza magát. Ez okból minél korábbra megyünk vissza a feminista irodalomtudomány történetében, annál szembeötlőbb a kényszer a tárgy ilyen történelem előtti tételezésére, és mennél később tekintünk rá (például a disszertáció Szerzőjének jelenében), annál inkább elégséges a már az (idézőjelben:) ’tényleges’ történeti időbe eső identitásszegmensekre hagyatkozni. A női, akárcsak más, például nemzeti, vallási, kulturális, szociális identitások, valamikor lett az idők során, létrejöttét Foucault-val akár egy tovább vissza nem vezethető pusztá fordulatként is elképzelhetjük, de onnantól, hogy van, már valami másnak a Másikaként van. A disszertáció bevezetője alapján a feminizmus magát „az odatartozás határain túlra telepített Más[i]k[ként]” (5. o.), egy kontroverz uralkodó identitás ellenségeként, elnyomottjaként szemléli, és végig kell haladnia a saját történetén ahhoz hogy a kölcsönös ellenségesdiben felismerje ’a Másikra való tekintettel létesülő identitás’ alakzatát, s egyben saját létfeltételét. A feminista identitástudat Szerzője szerint ennek fokozatos felismerése felé, az időben a negatív önmeghatározástól a pozitív felé halad. A feminista modellben férfi és nő között úr és szolga posztkolonialista-pszichoanalitikus szemiotikájának rekurzivitása munkálkodik. Az elnyom(at)ás kezdete egybeesik a probléma születésével.

E folyamat időbeli keretét a hagyományos történetírás kategóriáiban a 18-19. század fordulója adja (vö. 32., 49. o.), egy olyan korszakhatár, amely más megközelítésekben is nagy

jelentőséggel bír. De ezt az értekezés nem teszi ennyire explicitté, az Opponens pedig ennek megítélésében csak csekély olvasottságára hagyatkozhat. Annyi bizonyos, hogy az értekezés modernitás-fogalma ilyesmit sugall. Eszerint a feminista elmélet napjainkra eljutott oda, hogy rálásson önmagára, amint „a modern tudományeszmény és a modernségtől örökölt alapfogalmak hatásától érintetten, azok szorításában, de egyben azok ellenében is dolgozik” (85. o.). Ez a felismerés annak is szól, hogy „az egyetemes emberi történelem modernista narratívája”, amely a női identitást „nem ismerte el önnön partikularitásában, vagy pedig a történelmi időn kívül helyez[te] el” (7. o.), mindezek dacára és éppen ez okból a női identitás narratívája is, s hogy „a modernség homogén maszkulin karakterére vonatkozó előfeltevések” (10. o.) revíziója a feminizmus önrevíziója is egyben. Nagyon egyszerűen kifejezve a nő mai formájában, a feminista diskurzusok tárgyaként, a modernitás, az utóbbi kétszáz-kétszázötven év műve. Előtte valami más volt, amit ma női identitásként e diskurzusok tárgya (és tétje), s talán éppen az értekezés tapint rá arra a változásra, aminek következtében éppen készülöben van valami mássá, egy töredezett szubjektum-modellnek megfelelő azonossággá, esetleg nem-azonossággá alakulni. Hiszen a figyelem középpontjába kerülő esemény, tudat, öntudat sosem önmaga, hanem mindig annak az át- meg átalakuló jelentéshálónak az eleme, amelyben (éppen) észlelik. És ha az észlelési szándék perspektivizmusa éppen úgy hozza, egy korszakban (mint a Cleveland-példában)¹ akár egymással összeférhetetlen elemek is láthatókká válhatnak.

Ez a gondolatmenet egy a hétköznapi hatalmi viszonyokra, erő- és pozíciómegosztásokra figyelő, átpolitizáltabb feminizmus, illetve a feminista irodalomtudományon belül a *theory* ellenzőinek nézőpontjából persze ugyancsak illuzorikus eszmének tűnhet. Innen nézve egyébként az értekezés Szerzőnője sem vonja ki magát egészen az Elaine Showalter kapcsán a második nagyfejezetben szóba jövő teleologikus illetve fejlődésbeni gondolkodás varázsa alól. A disszertációs fejezetek sora fejlődésképet rajzol fel, s a történetiség teorémáját akarva-akaratlanul egy jobb, hatékonyabb feminista gondolkodás lehetőségeként tünteti fel. E célmegfogalmazáshoz alighanem az a disszertációs kategóriában cseppet sem lebecsülendő szándék vezet, hogy a szóban forgó és tudományos kvalifikációs megmérettetésre szánt vizsgálódás valamifajta eredményre is vezessen. Az eredményesség pedig jelen esetben a

¹ De idézhetnénk Schleiermachtet is: vö. Friedrich Schleiermacher: *Hermeneutik und Kritik. Mit einem Anhang sprachphilosophischer Texte Schleiermachers* Szerk. Manfred Frank. Frankfurt/M, Suhrkamp, 1999. 169. o.

feminista irodalomtudomány egy kései (mai) alakzatában teljesül, amely jobb, mint a többi, s amely mellé érhető okokból Szerzőnő is odaáll. De az értekezés elég problémaérzékenységről tesz tanúságot ahhoz, hogy a történetiség teoremaját saját eszemefuttatásán is érvényesítse. A történetiség-teorema maga is a feminista irodalomtudomány alakulásának egy történeti alakzata, s mint ilyen meghaladható. A továbbiakra nézve tehát a feminizmus és a feminista irodalomtudomány alapvető követelménye ugyan, hogy az elemző sose vonja meg „elemzett tárgy[á]tól annak szubjektumpozícióját”, ne „saját kora[] elvárásai, körülményei és kulturálisan determinált előfeltevései alapján” jelölje ki „a múlt szövegeinek releváns jegyeit”, hogy figyelembe vegye „az elemzett tárgy és az elemzői kategóriák közti időbeli (és kulturális) távolságot” (57. o.), ugyanakkor viszont azzal is tisztában kell legyen, hogy mindez úgysem sikerülhet. Hogy a mindenkori eredmény az itt és most érvényes történeti relevancia és kontigencia szabályainak engedelmesskedik.

A feminista kultúr- és ideológiakritika előfeltevérendszerének vizsgálata tehát azt a csapdát rejti magában, hogy a végtelen regresszió magát a beszélőt is elnyeli. A feltárt „elméleti naivitás” (18. o.) mindenkorivá válik és eluralkodik, akár az értelmező saját munkáján is. A szóban forgó disszertáció ennek ellenére képes megőrizni önállóságát és ügyesen tartja az egyensúlyt gondolatmenetének burkolt radikalizmusa és jóhiszemű célja között. A konzekvenciákat viszont nem szövege végére tartogatja. Úgy végződik, hogy lényegében elegánsan visszahátrál a feltárt problematika irodalomtörténeti vonatkozásába, a modernség és a korszakok alakzatiságába (94., 98. o.). Amit még kritikaként ehhez hozzá lehet fűzni, az az, hogy bár az értekezés szövege homogén és folyamatos színvonalú, de bizonyos szempontból bővíthető és bővítendő: éspedig a Szerzőnő határozottabb véleményalkotásával, valamint – ha már a kultúr- és ideológiakritika kritikájáról van szó – részletesebb szövegkommentárokkal és retorikai elemzéssel. Arra, hogy hogyan születik/született a feminista női identitás, kielégítő választ kapunk; azzal kapcsolatban, hogy pontosan hol (mely szöveghelyeken), s hogy miképp zajlik/zajlott, érdemes lesz még egy-két szövegkritikai elemzést hozzáfűzni. Az irány azonban nagyon jó, a kézirat pedig izgalmas.

Amiért is megfelelőnek tartom a PhD-fokozat megszerzésére, vitára bocsátását pedig javaslom és támogatom. A védésről való esetleges távollétem esetére a tisztelt bizottságnak (és a jelöltnek) *summa cum laude* minősítést javaslok.

Hárs Endre

Szeged, 2005. szeptember 30.

Opponensi vélemény

Horváth Györgyi

A sajátként/idegenként felismert múlt –

A történeti elbeszélés identitásképző szerepe

a feminista irodalomtudományban a hetvenestől a kilencvenes évekig

című PhD-értekezéséről

Horváth Györgyi PhD-disszertációja kétségtelenül olyan jelöltről tanúskodik, aki igen magas elvontsági fokon képes gondolkodni, hiszen ebben a dolgozatban metadiszkurzusok metadiszkurzusára vállalkozik, amikor szándéka szerint annak a váltásnak a lényegét igyekszik megragadni, amely a feminista irodalomkritikában és irodalomkritikával (illetve -elméletben és -elmélettel) történt a hetvenes és a kilencvenes évek között, és részben azt a számomra is igen érdekes kérdést is feszegeti, hogy miért tűnik „porosnak” a feminista irodalomkritika (pontosabban az, amit sokan annak gondolnak) – legalábbis a magyar irodalmi diskurzusban.

A dolgozat témafelvetése tehát mindenképp releváns, és jelentőségét nem csupán áttekintő-elemző jellege adja, hanem önnön teleológiája is: azaz hogy miképp viszonyul egymáshoz a feminizmus és a posztmodern, hiszen ez a kérdésfelvetés jelenleg a magyar irodalmi diskurzusban sokak számára abszurdnak, a két jelenség pedig egymással teljesen összeegyeztethetetlennek tűnik.

Az elméleti gondolkodás szintjéhez, a téma relevanciájához és a gondolatmenet irányához tehát alapvetően nem férhet kétség, és ennek alapján kijelentem, hogy a disszertációt

alkalmasnak tartom arra, hogy nyilvános vitára bocsássák, és hogy ennek a disszertációnak az alapján Horváth Györgyi megkapja a PhD-fokozatot.

Ugyanakkor minden afölötti örvendezésem ellenére, hogy ilyen témájú dolgozatot írt ma valaki Magyarországon, gondjaim és fenntartásaim is vannak. Ezeket talán a következő pontok köré tudnám rendezni:

- I. A dolgozatnak igen szűk az a merítési bázisa, amelyet valóban elemez.
- II. Túl könnyen, kritikátlanul azonosul az adott szövegekről leírt egy bizonyos kritikai pozícióval.
- III. Bár a dolgozat a nagy elbeszélések átfogó és homogenizáló mivolta ellen foglal állást, maga a disszertáció éppen egy meglehetősen elnagyolt nagy elbeszélést hoz létre.
- IV. A dolgozat szempontrendszerében vannak bizonyos törések
- V. Kutatásmódszertani(/etikai?) szempontból több ponton is kérdéses a szakirodalom felhasználása, az azzal való szembesülés és számvetés.

Mindez részletesebben:

I. A merítési bázis:

1. Címe és tézise szerint a dolgozat a feminista irodalomtudományról mint történeti diszkurzusról szól, azonban ha megnézzük akár magát a szöveget, akár a bibliográfiát, illetve azt, hogy a bibliográfiai tételek milyen arányban jelennek meg „testesebb” módon a szövegben, azaz nemcsak egyetlen említés vagy lábjegyzetbeli utalás szintjén, akkor igen kicsi korpuszt kapunk, amely igazából még a látszatnál is kisebb. A kérdéssel úgy hangzik, hogy mi történt a hetvenes és a kilencvenes évek között a feminista irodalomtudományban, azonban a kérdés megválaszolásához nyilván látni kell a hetvenes éveket mint kiindulópontot, a nyolcvanas éveket mint a „mi történt” színterét, illetve a kilencvenes éveket, legalábbis az elejét. A hetvenes évekből látszólag jelen van két könyv is értelmezett módon (Showalter, *A Literature of Their Own* és Gilbert és Gubar, *The Madwoman in the Attic*), ami önmagában sem sok, azonban ez is csak a látszat, ugyanis mindkét esetben csak a bevezető, illetve az első fejezet van jelen a dolgozatban: ez Showalternél alig több mint harminc oldalt jelent (320-ból), Gilbert és Gubarnál száz oldalt (650-ből). Bár látszólag Showalternél rosszabb az arány, az ő bevezető fejezete valóban olyan tézis, melyre felfűzi a „matrilinéaris” irodalomtörténet narratíváját, és épp a nagyelbeszélés-jellegből kifolyóan akár még erőszakot is tesz a szövegeken, csakhogy beférjenek a sémába. Vagyis ebben az esetben a disszertáció eljárása még védhető, noha kérdéses. Gilbert és Gubar monográfiájával azonban alapvetően más a helyzet. Náluk az

első száz oldal nem tézis olyan értelemben, mint Showalternél – valószínűleg nem is véletlenül nem nevezik bevezetésnek („Towards a Feminist Poetics”). Kétségtelen, hogy ebben a fejezetben olyan általános (s ekképp valóban „univerzalizáló”) kérdéseket feszegetnek, mint hogy milyen pszichoszociális tere volt a 19. században az angol-amerikai kontextusban egy (többnyire középosztálybeli) nőnek, ha írni akart, miféle kulturális kódok alakították ennek a lehetőségét vagy lehetetlenségét, miféle női mivoltukból származó „beírottsággal” kellett megküzdeniük ahhoz, hogy megszólalhassanak, stb. Az ugyan tagadhatatlan, hogy a monográfia későbbi fejezetei részben ezekre a kérdésekre reflektálnak konkrét szövegrészek alapján, azonban igen komoly problémát vet fel, ha valaki az első fejezet alapján akarja megmondani, miről is szól ez a könyv (és ez Toril Moi Gilbert és Gubar-kritikájáról is elmondható). A könyv további 550 oldala ugyanis a 19. század angol és amerikai kanonizált írónőinek szövegeit olvassa újra, mégpedig igen árnyalt, szövegközeli módon, mi több, olyan módon, amit például a dolgozat – és a dolgozatíró – is számon kér, amikor azt fogalmazza meg, milyen is lehet/legyen a korszerű, érdekes, elméletileg is megalapozott feminista irodalomkritika (66–67. o.). Merthogy – és itt szó szerint idézhetem azokat a szavakat, melyeket Horváth Györgyi használ, csak épp ő mindezt megtagadja Gilbert és Gubar értelmezéseitől – az „intertextuális térben létrejövő szövegre és a szöveg és az olvasó interakciójából származó jelentésekre vonatkozó teoretikus belátások” (66.) és a „reprezentációs rendek” (67.) kérdései mozgatják – szerintem – Gilbert és Gubar szövegértelmezéseit. Mi több, Horváth Györgyi szerint az is feladat (és ezzel is egyet lehet érteni), hogy „szűkebb, történetileg és kulturálisan is meghatározottabb kontextusokkal dolgozzanak az értelmezők, hogy olyan lokális nyelvjátékokat tegyenek meg vizsgálatuk tárgyává, melyek ugyan szintén szubjektumfeletti rendek által megalapozottak, ám amelyek nem szükségszerűen kell, hogy újratermeljék ezeket a rendeket – helyette akár el is vitathatják, meggyengíthetik egyes rendek érvényét, újrakódolhatják jelölőmechanizmusait” (67.). Nos, éppen ezt teszi Gilbert és Gubar a 19. századi angol regényírók szövegeinek olvasataiban, melyeket szubverzív palimpszeszteknek tekintenek. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék erről az 550 oldalról: a szövegelemzések – de már az első fejezet vagy akár a könyvcím-fényében is értelmetlennek tűnik az a dolgozatban többször is felbukkanó felvetés, hogy Gilbert és Gubar monográfiájában problematizálatlan az ideológia, az irodalom és a nő fogalma, hogy szemléletük nemcsak történetietlen, hanem monolitikus is, mivel kizárólag a középosztálybeli nőt veszik alapul. Értelmetlenek és irrelevánsak mindezek a felvetések, hiszen a szerzőpáros épp a tizenkilencedik századi, angol-amerikai

kontextusban működő reprezentációs mechanizmusokat és az irodalmi diszkurzus specifikus, intertextuális intézményrendszerét problematizálja; és éppen a pontosan lehatárolt kulturális és történeti kontextus miatt értelmetlen azt állítani, hogy „kutatási területük bántóan lehatárolatlan marad” – csak azért, mert az ötszázötvenből van körülbelül öt olyan oldal, ahol előfordulnak az antikvitásig is visszanyúló példák. Szintén elgondolkodtató az az logika, mely szerint el kell vetni az irodalmi/kulturális szövegek pszichoanalitikus megközelítését mint alkalmatlan eszközt, mondván, a pszichoanalitikus modell univerzalizál, hiszen egy kultúra-, kor- és osztályspecifikus modellnek próbál egyetemes érvényt tulajdonítani. Kérem viszont, hogy ha ebben a kritikában az rejlik benne, hogy a pszichoanalitikus modell egy, a modernitásra jellemző, fehér, középosztálybeli családmodellt ír le, akkor miért nem lehet egy, a modernitásban megfigyelhető, fehér, középosztálybeli jelenség leírására és elemzésére használni? Merthogy a 19. századi angol kontextusban a nők közül a fehér középosztálybeliek írtak főként, és belőlük lettek azok az írónők is, akiket Jane Austenként, Mary Shelleyként, Emily Brontëként, Charlotte Brontëként, George Eliotként és Emily Dickinsonként ismerünk – márpedig az ő szövegeikről szól a *Madwoman*. Attól tartok, néha túlságosan könnyen is elfogadunk és gondolkodás nélkül alkalmazunk bizonyos, nagyon jól hangzó, a heterogenitásra és le nem cövekelésre vonatkozó imperatívuszokat, aminek a vége – Susan Bordo kifejezésével – a sehol nézőpontja és a mindenhol álma („Feminism, Postmodernism and Gender-Scepticism”). De visszatérve Gilbert és Gubar könyvére: egész egyszerűen úgy gondolom, hogy egyrészt magának a szerzőpáros könyvének nem kellő (egyetlen fejezetre korlátozódó) ismerete – és talán Toril Moi nagyon is megkérdőjelezhető gondolatainak túlságosan is elfogadó, kritikátlan átvétele, valamint a dolgozat teleológiája – az oka annak, hogy a dolgozatíró ennyire a hetvenes évek feminista irodalomértésének a paradigmájába utalta Gilbert és Gubar monográfiáját. És ehhez még az is hozzájárul, hogy – konkrét angol szövegek recepciótörténet-ismeretének hiányában – talán azzal sincs teljesen tisztában a dolgozatíró, hogy a Gilbert és Gubar által tárgyalt szövegek recepciójának szempontjából mit jelentettek – és jelentenek ma is – ezek a szövegolvasatok (nem pedig – másutt erre még hangsúlyosan visszatérek – „irodalomtörténet”, mint Horváth Györgyi állítja). Őszintén szólva úgy gondolom, hogy a *Madwoman* irodalomtörténeti jelentőségéről releváns dolgot mondani anélkül, hogy a legkevésbé is ismernénk az irodalomtörténeti kontextust, egyszerűen nem lehetséges: itt bizony a szerzőnek bele kellett volna ásnia magát az általa a deklaráció szintjén oly fontosnak tartott lokális irodalomtörténeti kontextusba, ilyen szándéknak azonban nyoma

sincs a dolgozatban. A kontextus – és nem mellékesen maga a könyv – ismerete alapján a szerző bizonyára nem bocsátkozna enyhén szólva is megkérdőjelezhető nagyívű általánosításokba, hiszen, bár a *Madwoman* 1979-ben jelent meg, ha valahová tartozik, akkor sokkal inkább a nyolcvanas években lezajló, az elméleti belátásoktól áthatott, a szövegközeli értelmezésre egyre nagyobb hangsúlyt fektető feminista irodalomértéshez. Nem lehet véletlen, hogy Gilbert és Gubar könyvének megjelenése óta bizonyos kanonikus szövegekről (pl. *Jane Eyre*, *Mill on the Floss*, Emily Dickinson költészete) egyszerűen nem lehet e könyv megkerülésével beszélni. És összességében: úgy sommás ítéletet mondani egy vaskos könyvről, hogy a lényegét adó fejtegetésekről egyetlen szó mondanivalója sincs az elítélő kritikának (illetve nyoma sincs a disszertációban annak, hogy a szerző egyáltalán ismeri a könyvet) enyhén szólva is kérdéses, nemcsak szigorúan szakmai szempontból.

2. Tovább folytatva a merítési bázis szűk mivoltáról tett megjegyzéseimet: a dolgozat 4. fejezete lép egyet időben – pontosabban kettőt: egyrészt az irodalmi modernségbe, amin a 19. század második fele, a 20. század eleje értendő mint korszak, másrészt a nyolcvanas évek feminista irodalomkritikájába. A gondom ugyanaz: bár magam is szeretem Felski írásait, mi több, Janet Wolffnak a kószálóról írt tanulmánya is rendkívül érdekes, de ismét azt kérdezem: miért ők a kiválasztottak? illetve pontosabban: miért jóformán csak ők? És miért épp a kószáló alakja? Ha már az előző két fejezetben oly bőven esett szó például Showalterról és Gilbert és Gubarról, akkor nem lett volna érdemes legalább megnézni/említeni például Showalternek a 19. század végéről írt, és a nemileg kódolt terek választóvonalainak az összeomlásáról is szóló monográfiáját, a *Sexual Anarchy*t, vagy esetleg Gilbert és Gubar háromkötetes, összesen 1300 oldalt kitevő *No Man's Landjét*, amely 20. századi kulturális és irodalmi szövegekről szól? A végtelenségig lehetne sorolni a releváns, de a szerző által nem is említett szakirodalmat (ami különösen azért elgondolkodató, mert a szerző sommás általános következtetések levonására vállalkozik, reprezentatívnak a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető anyag alapján). Ezt a két konkrét szöveget csak azért említettem, mert a dolgozatnak ezen a pontján az olvasó kissé elveszti a fonalat, és nem tudja, hogy most bizonyos irodalmi korszakok lehetséges feminista olvasatairól van-e szó, vagy pedig a feminista irodalomszemlélet mint diszkurzus történeti változásairól és váltásairól. Mert ha az előzőről, akkor érdemes lett volna egy korszak különféle értelmezéseit végignézni, ha viszont az utóbbiról, akkor talán nem is kellett volna a korszakok kronológiájának kérdésébe belebonyolódni, így ugyanis optikai csalódásként sokszoros „fejlődés” képzeje jön létre a dolgozatban, hiszen

egyszerre lazulnak a tárgyalt korszak nemi határvonalai, s egyúttal annak tárgyalási módja is „fejlődik”. Ha már „fejlődésről” van szó, akkor akár egy-egy nagyobb életművel rendelkező szerzőt is meg lehetett volna nézni, miképp változik a szemlélete mondjuk húsz év során (merthogy a *Literature of their Own* Showaltere nem ugyanaz, mint a *Sexual Anarchy*-é, de a *Sexual/Textual Politics* Toril Moi-ja sem ugyanaz, mint például a *What is a Woman?* Toril Moi-ja). Mindebben azonban az a legfontosabb, hogy rendkívül kérdéses, le lehet-e írni 28 oldalon, nagyon-nagyon csekély szakirodalomra támaszkodva, akár azt, hogy mi történt a modernség diszkurzusában/val a feminista újraolvasás következtében, akár azt, hogy mi történt a feminista irodalomtudományban (kritikában és elméletben) az 1980-as években, a két kérdés együttes felvetése pedig ilyen terjedelemben és ennyi szakirodalomra alapozva pedig még problematikusabb.

3. A dolgozat teleológiája a 19. századtól a modernségen keresztül a posztmodern irányába mutat, és ezt a feminista irodalomtudományban évtizedes lépcsőfokok mutatják: a posztmodern feminista irodalomtudományt – egyébként helyesen – a kilencvenes évekre teszi a dolgozat. Azonban itt is az a baj, hogy rendkívül egysíkú a kép, a tárgyalt szakirodalom foghíjassága miatt. Az egyetlen igazán tárgyalt szöveg Fraser és Nicholson jegyzetek nélkül összesen 16 oldalnyi tanulmánya, melyet a Nicholson szerkesztette tanulmánygyűjteménybe írtak. Ezzel legalább három gond van. a) nem lehet leszűkíteni a posztmodern feminizmust egyetlen szerzőpárosra, főleg nem egy cikkükre. Ha semmi mást nem tett volna a dolgozatíró, csak annyit, hogy kitér a Nicholson szerkesztette *Feminism/Postmodernism* tanulmánygyűjtemény néhány szövegére (csak hogy három egymástól igen különböző pozíciót említsek: Haraway, Butler, Bordo), akkor máris egy kissé kevésbé monolitikus és egysíkú kép bontakozott volna ki. Annál is inkább, mert Bordo cikke például explicit módon is vitába száll Fraser és Nicholson tanulmányával, tehát már csak annak a szövegnek a szempontjából is bizonyára tanulságos lett volna kitekinteni ebből a 16 oldalból; b) Fraser és Nicholson egyetlen posztmodern teoretikus, Lyotard felfogásának és szemléletének a felhasználhatóságát próbálja a saját – pontosabban a feminizmus – szempontjából vizsgálni, de kérdezem: Lyotard egyenlő „a” posztmodernnel? És csak ő sajátható ki a posztmodern gondolkodók közül a feminizmus számára? Magam sokkal inkább úgy látom, az a tendencia, hogy a feminista gondolkodók mindent és mindenkit újraolvasnak (egész könyvsorozatok épültek erre: pl. „Feminist Interpretations of...”) és a feminista elmélet heterogenitásának (Horváth Györgyi által nem említett) hagyományát továbbvive vetnek számot minden posztmodern és nem posztmodern elmélettel és gondolati rendszerrel. Ehhez képest ez az egyetlen Lyotard-

interpretáció szinte komikusan kevésnek tűnik) Éppen a szűk korpusz következtében áll elő az a helyzet, hogy a dolgozatíró néha magával ragadja a néhány igazán ismert szöveg valamelyike (Fraser-Nicholson, Warnke), és vannak oldalak, ahol szinte csak idézetek állnak a dolgozatban: pl. 86., 88. o.

II. *Azonosulás mások kritikai pozíciójával*

Részben az utolsó fenti megjegyzéseimet továbbgondolva óvnám a dolgozatíró attól, hogy túlzottan belehelyezkedjen egyetlen szakirodalmi pozícióba, mert így nagyon nehéz kitekinteni belőle, és minél elméletibb a szöveg, talán annál nehezebb. Viszont – és valahol ezek a kritizált elemek összeérnek – több pozíció egymásra „eresztéséből” sokkal jobban kiviláglik mindegyiknek a talán szűkös, egysíkú mivolta, vakfoltjai, pozicionáltsága, stb. Mint ahogy meglátásom szerint Gilbert és Gubar *Madwomanjének* az értelmezési mezőjéhez is nagyban hozzájárult az 1985-ös Toril Moi, aki talán túlságosan is el akarta magát retorikailag határolni attól, amit ő akkor a megelőző korszaknak vélt, s így esett áldozatul Gilbert és Gubar, részben alaptalanul, Moi ön-pozicionálásának. Jól tudjuk, hogy a generációváltás mindig a közvetlenül megelőző nemzedék megtagadásával jár, amit legismertebben talán Virginia Woolf fogalmaz meg, amikor így határolja el magát a megelőző edwardiánusoktól: „1910 decemberében megváltozott az emberi jellem”. Úgy vélem, a generációváltások retorikájára különösen érdemes odafigyelni, mert sokkal inkább tekinthetők önpozicionálásnak, mint a megelőző generáció értékelésének. Érdekes módon ez a belátás szerepel Moi Showalterre vonatkozó kritikájára tett reflexiókban, azonban teljesen hiányzik a Gilbert-Gubar szerzőpáros kritikájából.

III. *A dolgozat mint nagy elbeszélés*

Annak ellenére, hogy a dolgozat egyik kiindulópontja a nagy elbeszélések elvetése, mondván, hogy azok univerzalizálnak és homogenizálnak, és a dolgozatíró is megfogalmazza maga számára, hogy nem akar egységes fejlődési ívet rajzolni (69. o.), valójában mégis azt teszi. A fentiekből, azaz a kis korpuszból és a mások kritikai pozíciójával való részbeni azonosulásból szinte egyenesen következik, hogy a dolgozat mégiscsak egyetlen nagy elbeszélést alkot, amely elkezdődik a humanista egységes éntételező és a valóság reprezentációját lehetségesnek tartó, a modernsége jellemző nagy narratívákkal a pozitivistanaív (irodalom)történeti szemléletű hetvenes években, majd egy kissé megfoghatatlan, talán leginkább a kultúratudományi fordulatra hajzó modernségképen és központi figurán, a kószálón, de egyúttal egy nyelvi fordulatot is jelző nyolcvanas éveken át tart a megoldást és megváltást hozó, lyotard-i ihletésű posztmodern feminista irodalomtudomány irányába. Emellett még a tárgyalt történeti korszakok is

majdnem folyamatos kronológiát alkotnak. Ez az egységes fejlődési ív nemcsak azért problematikus, mert ezáltal gyakorlatilag saját vakfoltját ismeri be és saját kiindulópontját ássa alá a dolgozat, hanem főként azért, mert hihetetlenül reduktív. Ha van valami, amivel – meglátásom szerint – a feminista szöveggyűjtemények a nyolcvanas évek óta küzdenek, az a számtalan és egymásnak is ellentmondó nézőpont valamiféle lineáris sorba rendezése, hogy egyáltalán könyv formában ki lehessen adni őket. Az az ironikus ebben a dolgozatban, hogy éppen az az általa felvetett és szinte elvárt heterogenitás maradt ki belőle, amelyet egyre inkább így emlegetnek: „feminisms”. Vagyis az a belátás, hogy a feminista irodalomkritikán/elméleten belül is van diskurzuselméleti, pszichoanalitikai, újmarxista, fekete esztétikával érintkező/azt metsző, dekonstrukciós, a társadalmi konstrukciós, posztkoloniális és posztmodern (azon belül, elméleti alaptól függően számos különféle), stb., valamint mindennek a számtalan metszéspontjában kialakuló tendenciák sora. És bár a heterogenitás mint felvetés egybeesik Fraser és Nicholson állításával és igényével, semmi okunk nincs azt gondolni, hogy ezt ők (vagy Lyotard) találták ki. Még azt is bajos mondani vagy implicit módon sugallni, hogy ők fogalmazták volna meg először. Hogy csak két másik posztmodern szöveget említsek: az egyik legsokkolóbban szubverzív és kimozdító szöveg, Haraway „Kiborg-kiáltványa” (magyarul is olvasható) már 1985-ben megjelent (Nicholson is kiadta a gyűjteményben, de azóta is megjelent számos helyen), valamint Judith Butler *Gender Trouble*-je is létezett már Nicholson előtt, ráadásul ugyanabban a sorozatban jelent meg, mint Nicholson szöveggyűjteménye. Mint ahogy, szintén nem mellékesen, a kezdetet, a kiindulópontot sem lehet két szövegre redukálni, illetve ha igen, akkor valóban homogén ívet kapunk – mint, sajnos, ebben az esetben is. Márpedig igazából a heterogén eredet kiiktatása miatt nem ad a dolgozatíró saját kérdésére választ: azaz arra, hogy „mi történhetett a feminista diskurzusokban a nyolcvanas évek folyamán, ami ilyen radikálisan megváltoztatta az értelmezések keretét, előfeltevéseit” (11. o.).

IV. A szempontrendszer egységessége

1. A dolgozat címe szerint a történeti elbeszélés identitásképző szerepéről szól, ugyanakkor ezt némileg ellentmondásosan viszi véghez. Tagadhatatlan, hogy Elaine Showalter (és előtte Ellen Moers) monográfiájának a háttérében egy női irodalmi hagyomány megteremtésének az igénye állt (még akkor is, ha az effajta szintézist problematikusnak tartjuk). Sandra M. Gilbert és Susan Gubar *Madwomanjét* azonban – mint már fentebb utaltam rá – nem lehet ennyire egyértelműen irodalomtörténeti elbeszélésnek tekinteni: az ő könyvük sokkal inkább bizonyos, a feminista kultúrakritikai gondolkodás fényében

hirtelen láthatóvá vált/megjelenő beszédmodok, szimbólumok, témák, figurák, stb. köré rendezve próbálja újraolvasni nőírók egyébként is többnyire klasszikussá vált szövegeit, és játékba hozni olyan jelentéseket, melyeket egyéb elméleti közelítések nem tudnak játékba hozni. Gilbert és Gubar könyvén tehát úgy kéri számon a dolgozatíró az irodalomtörténeti elbeszélést (56. o.), hogy ugyanakkor nem látja meg azt, amiről szól: azaz bizonyos jellegzetes kulturális elemeknek a szövegszervező szerepét. Ezzel szemben, meglehetősen ironikus módon, a modernitásról beszélve – Janet Wolff és Rita Felski nyomdokain haladva – a „kószáló” teljesen releváns kulturális „figurának” tekinti a dolgozat, hozzátéve, hogy a kószáló figurájának „felfedezése” és középpontba helyezése jelentősen átírta a modernitásról való beszédmodot. Kérdezem viszont akkor, hogy ha a kószálónak ilyen jelentőséget lehet tulajdonítani (amivel egyébként egyet tudok érteni), akkor miért kell megtagadni a kulturális, történetileg meghatározott jelentést a Gilbert és Gubar mozgatta olyan figuráktól, mint az örült nő, a házi angyal, a bebörtönözöttség képze, stb., és miért kell ezeket feltétlenül az ahistorikus ciklikusság idejébe utalni?

2. A modernitásról szóló fejezet kettős logikai lépést tesz, ami érdekes elcsúszásra ad lehetőséget. Egyrészt azt a hatást kelti, mintha a modernitás feminista problematizálása a nyolcvanas évekre esne (ebből annyi az igazság, hogy a feminista irodalomértés teljesen érthető és természetes módon abban a korszakban kezdte meg vizsgálódásait, amely az 1970-es évek elején a kezdeteknek tűnt, azaz a 19. században, és a modernizmus újraértékelése a kronologikus előrehaladásnak megfelelően valóban a nyolcvanas években kezdődött. Ne feledjük azt sem, hogy a nagyrészt az új kritika által bevészt kanonikus modernizmus-kép sem rögzült le a hatvanas évek végéig, vagyis a hetvenes évekre az angolszász irodalomtörténetírásban még alig alakult ki az a homogén, férfiközpontú modernizmus-esztétika, amelyet a feminista szemlélet kikezdhetett volna). Ugyanakkor a 4. fejezetben a kószáló alakjának a modernség középpontjába való helyezésével mintha eltűnne a középponti kérdése a dolgozatnak, azaz hogy mi is volt az a paradigmaváltás, amely lezajlott a 80-as években. Helyette a modernitásnak és a nemnek a kószálóban, prostituáltban, stb. megjelenő összefüggéseit taglalja a dolgozat, ami önmagában releváns kérdés, csak éppen a dolgozat nem erre vállalkozott. Ugyanis ha Showalter és Gilbert és Gubar könyvét még a hetvenes évekre utalja a dolgozatíró, Fraser és Nicholson cikkét pedig már tipikus kilencvenes évekbeli posztmodern pozícióként kezeli, akkor épp a 4. fejezetnek kellene megválaszolnia azt a kérdést, hogy mi történt a kettő között. Véleményem szerint azonban a tárgyalt tárgykorszakra fektetett túlzott hangsúly miatt,

illetve mivel egyetlen „figura” köré rendeződik ez a szövegrész, nem kap az olvasó választ arra, hogy mi is történt a nyolcvanas években.

V. *Kutatásmódszertan(/etika)*

1. Az opponenst kételyek gyötrik, amikor azt látja, hogy az elemzésre kiválasztott szövegek érdekes módon egybeesnek egy másik, egyébként hivatkozott szerző által kiválasztott és tárgyalt szakirodalmi korpusszal. Mire is gondolok? A hetvenes években keletkezett szakirodalomból tulajdonképp három könyv kerül elő hangsúlyosan: Ellen Moers *Literary Women*je (legkisebb hangsúllyal), Showalter *A Literature of One's Own*ja és Gilbert és Gubar *The Madwoman in the Attic*je. Érdekes módon Toril Moi ugyanezt a három szöveget emeli ki és elemzi a dolgozatíró által is ismert és (jogosan) nagyra tartott *Sexual/Textual Politics*ban. De: biztos, hogy ezek voltak a legmeghatározóbb, és szinte kizárólagosan meghatározó szövegek? Patricia Meyer Spacks *The Female Imagination* című monográfiája és Showalter egy tanulmánya kivételével egyetlen más, az 1970-es évekből származó szakirodalmi utalás sem található a dolgozatban. Minek alapján kapott épp ez a két szöveg ilyen központi szerepet? Mi képezi a kiválasztás mögötti „hátszágot”? Úgy vélem, minimum reflektálni kellene az efféle majdnem kizárólagos választásra (főleg ha a választás ennyire egybeesik egy széles körben ismert szakirodalmi válogatással is, azaz Moival) – de legalábbis be kellene mutatni azt, ami mögötte van.
2. És itt visszatérnék egy fentebb már feszegetett kérdésre: a dolgozatíró által Gilbert és Gubarnál problematikusnak tartott pontok meglehetősen nagy százalékban egybeesnek a Moi által megfogalmazott problémákkal (a bloomi kiindulópont, a meseértelmezés, az ahistorikusság, az univerzalizálás, stb). Kereken húsz év távlatából nem lehet/ne/ett volna újragondolni Moi pozícióját? Nem lehet, hogy Moi akkoriban éppen a dolgozatíró által is felvetett úgynevezett kritikai-elméleti generációs ellentétben elfoglalt, talán kissé még bizonytalan helyzetét erősítette meg retorikailag ezzel a – véleményem szerint – sok szempontból nem egészen megalapozott Gilbert-Gubar-kritikával? Másképp fogalmazva: ismét egy belső inkoherencia és ironikus elem a dolgozatban: talán öntudatlanul is, de a dolgozat mégis átveszi a Moi-féle pozíciót, azaz nem reflektál rá, azaz épp önmagának mond ellent, hiszen a disszertáció végkicsengésében a megszólaló szubjektum pozicionáltságának és specifikumainak az elemzésére és reflektáltságára szólít fel, ugyanakkor épp ez az, amit elmulaszt megtenni Moi (illetve Moi Gilbert-Gubar kritikájának az) esetében..
3. Ha valaki azt állítja egy szövegről, mint a dolgozat a *Madwoman in the Attic*ről, hogy „állatorvosi ló lehet mindazok szemében, akik téves univerzalizációk után kutatnak a

feminista nőirodalom-történetírásban, és ennyiben egyáltalán nem véletlen, hogy a *The Madwoman in the Attic* röviddel megjelenése után támadások keresztüzébe került mint »esszencialista« mű” (47. o.), akkor az a minimum, hogy a támadásoknak ezt a keresztüzét dokumentálni kell. Ez azonban nem történik meg: Toril Moinak a háttérben ott libegő kritikáján túl egyetlen „támadás” adatait sem adja meg a dolgozat. (Gilbertet egyébként Sandra M. Gilbertnek hívják: a számtalan említés közül csak egyszer szerepel helyesen, még a bibliográfiában, illetve első előfordulásakor sincs M.); az 50. o-on pedig egy oldalszám nélküli idézet van.

4. A dolgozat kitér John Stuart Mill „The Subjection of Women” című esszéjére is (32), illetve arra a híres, írónőkről szóló idézetre, melyet Showalter is többszörösen felhasznál. A dolgozat ezen részéből viszont úgy tűnik, mintha Mill esszéje irodalomkritikai esszé, mi több, günokritikai esszé lenne, ugyanis ezt írja: „Az említett szövegek [George Henry Lewes egy kritikája és John Stuart Mill *A nő alárendeltsége*] közös jegye, hogy a nők által írott alkotásokat nem tartják eléggé autentikusan nőinek, és úgy gondolják, hogy ezeket a műveket túlzottan is befolyásolja a férfiak által létrehozott irodalmi hagyomány” (32. o.), illetve másutt: „John Stuart Millnek a 3. fejezet elején idézett mondata is értékelhető annak dokumentumaként, hogy a nőiség és a női irodalom kérdése nagyon is foglalkoztatta a 19. század közepének íróársadalmát. hogy akár egy új típusú irodalmiság reménye is kapcsolódhatott hozzá” (66. o.). Attól tartok, ebben az esetben csak annyira ismeri a szerző az általa tárgyalt szöveget, amennyire a másodlagos forrás, azaz Showalter emlegeti, ugyanis Mill százötven oldalas esszéjéből összesen egy oldal vonatkozik az irodalomra (a III. részben), az pedig igen kétséges, hogy az az egy oldal mennyire írja le bármilyen mértékben is a kor íróársadalmának reményeit, merthogy erről sem a szöveggörnyezet nem szól, sem arról nincs különösebb tudomásunk, hogy Mill az írók nevében/helyett írta volna. És valószínűleg az a korabeli íróársadalom sem volt – ha már homogenizáló gesztusokról beszélünk – annyira egységes: George Eliot „Silly Novels by Lady Novelists” című esszéje legalábbis nem sugall efféle közös reménykedést. De visszatérve Mill esszéjére: annak az egy oldalnak a második felében viszont Mill megfordítja a gondolatot, mégpedig oly módon, mely akár kapóra is jöhetne a dolgozatírónak a maga pozíciójából, s akár a showalteri álláspont kritikájának alapjául is szolgálhatna, mert Mill úgy véli, hogy *nincs* közös eleme az írónők írásainak: ő az egyediségre helyezi a hangsúlyt, azaz épp arra a heterogenitásra, melyet a dolgozatíró a Fraser-Nicholson-féle posztmodern feminizmusban annyira értékel. (Csak ehhez olvasni kellett volna Millt.)

5. Amikor arról beszél valaki, milyen a magyar irodalmi diszkurzusban a feminista irodalom jelenléte, pontosabban relatív hiánya, akkor – azt hiszem – arra kellene törekedni, hogy legalább a meglévő szakirodalom láthatóvá váljon, legalább egy ilyen disszertációban. Például ha már áttekintő szövegekről van szó, akkor Kádár Judittól miért csak az 1994-es áttekintésre utal a dolgozat, a 2003-as cikkekre nem (*Beszélő*), az csak a bibliográfiában szerepel. Hasonlóképp: ha a dolgozatnak részben az a célja, hogy bemutassa: a feminista irodalomértés is egyfajta történetiséggel rendelkező diskurzus, melynek Magyarországon éppen a történetisége nem rajzolódik ki a specifikus megkésettség, illetve összetorlódás miatt, akkor miért nem tesz legalább ez a dolgozat arra kísérletet, hogy releváns pontokon legalább utaljon a magyar nyelven elérhető szakirodalomra. A bibliográfiában összesen 14 magyar nyelvű, feminista szemléletű tétel van (ezek közül legalább három nem irodalmi, hanem történelmi témájú), de még ezeket is alig építi be érvrendszerébe (akár pro, akár kontra) a dolgozat – pedig mostanra közel 500 tételes bibliográfiát is össze lehet állítani e témakörben. Többek között igen releváns lett volna: Bókay Antal et. al. (szerk.), *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása – Szöveggyűjtemény*. (Osiris tankönyvek. Budapest: Osiris Kiadó, 2002.), melyen belül van egy nyolc tételből álló „Feminizmus és a posztmodern” rész.

A dolgozat nyelvisége: annak ellenére, hogy a dolgozat írója alapvetően jó stílusban és helyes magyar nyelviséggel fogalmaz, felfedezhetők a dolgozatban részben olyan hibák, melyeket még egy korrektúrázással ki lehetett volna gyomlálni a szövegből, mert nyilvánvalóan egy előző megfogalmazás nyomait viselik magukon, de vannak visszatérő magyartalanságok és helyesírási hibák is szövegben:

1. modoros (és többnyire helytelen): „kapitalizáció” (8); „az új mellett elköteleződés” (9 – az új melletti elkötelezettség?); „... alakzatai különösen erős stratégiai jelentőséggel tudtak felruházódni” (19); „először a reformáció jelölődött meg ilyenként” (24); „perszónifikáció” (24, kétszer az oldalon – megszemélyesítés nem jó?); „ahogy a szép érzésének felkeltésére alkalmasak pedig nőies jegyekkel jellemezettek” (29); „beidézett” (32); „Shakespeare egy külön passzust kelljen szenteljen annak...” (35); „A korszak önmegértésében kitüntetett a tapasztalat, hogy...” (35 – kitüntetett szerepet játszik az a tapasztalat...); „hasonló fontosságot ítél meg annak a hatásnak” (37); „a történelem nélküli természet által meghatározottak, nem pedig egy történeti világ mindenkori változásainak kitétek, általa alakítottak” (46); „a prostituált és a lesbikus [...] párhuzamba állítódnak a művész alakjával” (66 – nem inkább: párhuzamban áll?);

2. összetett szavak írása: két tag esetében egybeírjuk: modernség-értelmezés (pl. 9, de másutt is, pl. 98 – modernségértelmezés), ugyanígy: modernség-értés (10, másutt is – modernségértés);
3. de nem összetett szó, tehát külön kellene írni: jópár (11.o. 20. j.); egymásrakövetkezésük (25); egycsapásra (27); egymásrahatásait (34);
4. vonzat: „a modernen gyakorolt kritika” (10 – a modernnel szembeni); a „hivatkozik ige vonzata többször is, pl. „nem hivatkozta Hegelt” (34); „megpróbál azzal indokolni” (95 – az „indokol” tárgyias ige);
5. i/í: megszelídítőjeként (26 – megszelídítőjeként); biztatni (85 – biztatni); pozicionálhassák (93 – pozicionálhassák);
6. idegen nevek todalékolása: Lyotard-i (9, de másutt is – lyotard-i); Habermas-éval (27 – Habermaséval); Vitrovius-nak (28 – Vitroviusnak); Burke-i (30 – burke-i); Lewes-*nek* (32 – Lewesnak); Lewes-szal/hoz (33 – Lewesszal/hoz); lewes-i (40 – lewesi); Spacks-é (42 – Spacksé); Finney-*nek* (98 – Finneynek);
7. egyéb: nem státusz, hanem státus (többször); indokolatlanul sok a „centrális”: többnyire központi jobb lenne;
8. Inkább palimpszesztként ott libegő mondatszerkezet-maradványok: „Mindeddig a Másik szerepét osztódott ki” (5); „újraolvasására belevágni” (22);
9. Showalter bevezető fejezetének mi a címe: „A” vagy „The” Female Tradition – mindkét forma szerepel (22 -- : övé: „The”, de van „A” is, csak az Margaret Homans költőnőkről szóló könyvének zárófejezete).

Összefoglalva:

Horváth Györgyi benyújtott PhD-disszertációja – ezt az állításomat továbbra is fenntartom és megismétlem – mindenképp igen magas színvonalon gondolkodó jelölről tanúskodik, akinek a készségeihez, olvasottságához, tájékozottságához, eddigi munkásságához semmiféle kétség nem férhet. Ha véleményem szerint a feminista szakirodalom kezelése hagy is kívánnivalót maga után, mindenképpen példaértékű az, ahogy a feminista szövegeket és „történeti narratívát” a hermeneutikai és posztmodern elméleti pozíciók szempontjából olvassa. És amikor azt mondom: gondolatébresztő dolgozat, akkor a szó eredeti értelmét próbálom visszaállítani, mert valóban úgy gondolom, hogy e dolgozat olvasása nekem is sokat segített abban, hogy átgondoljak bizonyos jelenségeket. Fenti megjegyzéseimet is az a meggyőződés motiválta, hogy kissé nagyobb körültekintéssel még ennél is meggyőzőbb dolgozatot tudott

volna írni a dolgozatíró. Azonban ilyen formában is mindenképpen alkalmasnak tartom a dolgozatot arra, hogy ennek alapján a jelölt megkapja a PhD-fokozatot.

Debrecen, 2005. október. 21.

Sélei Nóra
egyetemi docens

Válasz

Hárs Endre és Sélei Nóra bírálataira

Mindenekelőtt szeretném kifejezni a bírálóknak a köszönetemet. Nem egyszerűen csak azért, hogy az értekezésemet elolvasták, hanem sokkal inkább azért, mert mind dicsérő, mind kritikai észrevételeikkel hozzájárultak ahhoz, hogy jobb rálátásom legyen írásművem erős és gyenge pontjaira – ami, azt hiszem, kulcs ahhoz, hogy ezt a kutatást, melyet az értekezésben összegezni próbáltam, alkalomadtán továbbfejleszthessem, továbbjavíthassam, illetve, hogy a bírálók észrevételeire tekintettel kiegészíthessem. Köszönöm.

Különösen hasznosnak (és tanulságosnak) tűnt számomra a bírálatoknak az a vonása, hogy a két bíráló máshová helyezte az értekezés tétjének hangsúlyait – és ebből következően dicséretük/kritikájuk tárgya is sokban eltér egymástól. Hárs Endre – a disszertáció címével és a bevezetőben megjelölt témájával egyezően – a történeti elbeszélés identitásképző szerepének problematikájára, ennek a problematikának a partikuláris identitások kapcsán előtérbe kerülő sajátosságaira, illetve a dolgozat szerkezetére (és a szerkezet által sugallt, a történetiséggel kapcsolatos mögöttes előfeltevéseire) összpontosított. Sélei Nóra ezzel szemben inkább annak a feminista irodalomtudomány-történeti háttérnek a kapcsán fogalmazott meg kritikus észrevételeket, mely háttérbe történetileg beleágyazódnak mindazok a példák, melyeket a fentebb jelzett problematika illusztrálására felhoztam és elemeztem.

Az, hogy a bírálók teljesen máshová helyezték a hangsúlyokat, elgondolkodtatott. Szándékom szerint ugyanis ez az értekezés arról szólt (volna), hogy négy, az amerikai feminista irodalomtudomány köréből vett példán megmutassam, milyen változatos módon viszonyultak a múlthoz (döntően a tizenkilencedik századhoz), a történetiséghez és a történeti időhöz mint olyanhoz a feminista értelmezők, és hogy ez mennyire más típusú nőiidentitáskonstrukciókhoz vezetett náluk. Így került egymás mellé Elaine Showalter 1979-ben írott

munkája, mely a nagy elbeszélések szubjektumának kisajátításával a történelmi aktor pozíciójába helyezte a nőket; a Gilbert–Gubar szerzőpáros 1977-es könyve, mely elsősorban a történelmi időn kívül helyezett, abból kizárt nőiségen keresztül kínált önmegértési modellt; a kószálóról a 80-as évek közepétől kezdődően írott feminista tanulmányok sora, mely sor folyamatában szerette volna érzékeltetni, hogyan mozdulnak el az ugyanazon témáról író értelmezők a kizártságon keresztüli önmegértéstől az implicit benne foglaltságig, végezetül pedig a Fraser–Nicholson szerzőpáros 1990-es tanulmánya, mely a múlt felől érkező észrevétlen előfeltevések reflektált felismerését szorgalmazta. Mindez arra szolgált (volna), hogy felvillantsam néhány karakterisztikus módját annak, ahogy a feminista értelmezők a női identitást és a múltat viszonyba helyezik egymással, hogy rámutassak, milyen változatos módon küzdenek meg a feminista értelmezők azzal a hermeneutikai feladattal, amit talán leginkább „önnön helyünk egy új módon megértett kulturális örökség kontextusában való újra-megtalálásának” lehet nevezni. A női identitás ugyanis tipikus megtestesítője azoknak az identitásformáknak, melyeket az egyetemes emberi történelem modernista narratívája vagy nem ismert el önnön partikularitásukban, vagy pedig a történelmi időn kívül helyezett el – azaz amelyek különösen erősen érintettek annak hatásától, hogy a kollektív történelmi emlékezetben sokkal inkább a negatív indexekkel ellátott Másik, mintsem a Saját pozitív világában találják magukat. Egy ilyen – a múlttól örökölt kép és az önnön identitást egyaránt problémává tevő – hermeneutikai feladat nyilvánvalóan igen változatos megoldásokat és kísérleteket tesz lehetővé, még egyazon irányultságú értelmezői csoport (jelen esetben a feminista értelmezők) körében is. Értekezésem éppen ennek a változatosságnak a felmutatását célozta.

Az értekezés írása közben azonban egy befogadási problémával szembesültem – nevezetesen azzal, hogy a feminista irodalomtudomány (melynek köréből a történelmi elbeszélés identitásképző szerepének felmutatására szolgáló példáimat válogattam) korántsem széles körben ismert Magyarországon – különösen a nyolcvanas évek közepe utáni fejleményeit tekintve. Négy elemzésből kettő pedig éppen olyan elméleti munkákról szólt, melyek ebben az időszakban íródtak. Ezért a bevezető fejezet végére (11-21. oldal) beiktattam egy rövid ismertetőt, abból a célból, hogy jelezzem a hetvenes évek végi, nyolcvanas évek eleji problémahorizontok (melyek nálunk viszonylag széles körben ismertek) és a késő nyolcvanas évek, kilencvenes évek feminista megközelítéseiben karakterisztikusnak ítélt problémahorizontok különbségét.

Ezt azért tartom fontosnak ebben a válaszban elmondani, mert úgy érzem, ez az elméletlettörténelmi kitekintés lehet (talán) a felelős a két bírálat fentebb említett különbségéért.

Ez a rész ugyanis szándékom szerint annak az olvasónak szólt, aki nem jártas a feminista irodalomtudomány belügyeiben – szerettem volna ugyanis kivédeni azt az olvasati lehetőséget, hogy saját, felvállaltan feminista perspektívámat automatikusan arra a feminista perspektívára és problémahorizontra redukálják, mely nálunk talán a legismertebbnek számít: a hetvenes évek végi, nyolcvanas évek eleji feminista irodalomtudományára. (Már többször jártam így, ha nem szűkebb szakmai – feminista – irodalomtudományos közönséggel próbáltam párbeszédet kezdeményezni.) Ennek a résznek tehát az lett volna a funkciója, hogy (egyrészt) előkészítse az utat az utolsó két elemzés felé, és (másrészt) hogy kivédje azokat az olvasatokat, melyek egy még nem intézményesült feminista irodalomtudomány képével dolgoznak, és a feminista perspektíva legitimitását, vagy éppen a női irodalom sajátosságának témáját tekintik megvitatandó tárgynak – szűkebb problémafelvetések helyett. Hárs Endre esetében ez a magyar befogadási helyzetet problémává tevő rész működött is. Séllei Nóra viszont – akinek a számára nyilvánvalóan nem volt újdonság az, amit ebben a részben leírtam –, azt hiszem, ezen a ponton nyerhetett döntő támpontokat a szövegemből ahhoz az értelmezéséhez, hogy az értekezésem tulajdonképpen tétje egy feminista elméletörténet megírása.

Ezt az értelmezési irányt erősíthette az is, hogy az értekezés a későbbi részekben is számos ponton kitér – felvállaltan – bizonyos elméletörténeti változásokra, tendenciaszerű elmozdulásokat jelez, tesz témává. Szeretném elmondani, hogy ezeknek a változásoknak a tematizálását az értekezésben az tette szükségessé, hogy érzékeltetni akartam az általam elemzett példák elméletörténeti és problémátörténeti begyökerezettségét. Hiszen teljesen más értelmezési feladattal szembesül a hetvenes évekbéli feminista értelmező, és – mondjuk – a kilencvenes évekbéli: az egyik valahol a kezdőpontján helyezkedik el egy tudománynak, s elsősorban a női irodalmi szövegek, női szempontú kánonok hiányával küzd, míg a másik egy már jó két évtizedes közös feminista munka eredményeit, feminista értelmezők megelőző generációinak irodalomtörténeti és -elméleti kutatásait hasznosíthatja. Az, hogy „nem minden lehetséges minden időben”, talán nemcsak a művészettörténetre, hanem a tudománytörténetre is igaz lehet – én legalábbis ettől a meggyőződéstől hajtva próbáltam jelezni az általam elemzett szövegek elméletörténeti kereteit.

Séllei Nórának ezért tökéletesen igaza van abban, hogy feminista irodalomtudománytörténetnek ez kevés. (Mentségemre szolgáljon, nem akartam ilyesmit írni, még akkor sem, ha az értekezésben bevallottan ott van a hetvenes és kilencvenes évek feminista problémahorizontjai között feszülő különbség megértésének a szándéka. És már csak azért sem akartam, mert ilyen nagy témához kicsinek érzem magam.) Tökéletesen egyetértek vele

abban is, hogy az általam elemzésre választott szövegek nem reprezentálnak egy-egy elméletörténeti korszakot/időszakot a maga teljességében. (Kérdés számomra, van-e ilyen mű egyáltalán.) Ahogy abban is, hogy a feminista irodalomtudományba bevezetni kívánó könyvek azzal a problémával küzdenek, hogy hogyan helyezzenek megközelítés-típusokat kronológiai időrendbe – ezek a könyvek a kronológiai elrendezést tekintve rendszerint megállnak a nyolcvanas éveknél, és utána már inkább tematikus, problémacentrikus blokkokba rendezik az anyagot. (Ilyenek például: Pam Morris: *Literature and Feminism: An Introduction*, Blackwell, Oxford, 1993.; Mary Eagleton: *Working with Feminist Criticism*, Blackwell, Oxford, 1996.; Ruth Robbins: *Literary Feminisms*, Palgrave–Macmillan, London, 2000. Ellenpéldaként talán a Shari Benstock, Suzanne Ferris, Susanne Woods szerkesztette *A Handbook of Literary Feminisms*, Oxford University Press, New York, 2002. hozható fel.) Egyetértek abban is, hogy Nancy Fraser és Linda Nicholson álláspontja nem az egyetlen posztmodern feminista álláspont (erre próbáltam is utalni az értekezés vonatkozó fejezetének első két oldalán: 78-79. oldal). Azzal is, hogy a nők közti különbségek kérdése nem náluk jelenik meg először (hiszen már a nyolcvanas évek elejétől kezdve ott „kísért” a feminista irodalomtudományban), vagy hogy egyes szerzői életműveken belül jelentős teoretikus elmozdulások vannak, és hogy a „ház angyala”, a „női szörnyeteg”, vagy a bebörtönözöttség is lehetnek legalább olyan szemléletes metaforák, mint a kószáló, és hogy kulturális relevanciájuk van.

Séllei Nórának van néhány olyan észrevétele is, amelyekkel szemben viszont – legalább részben – szeretném megvédeni az értekezésemet. Mindenekelőtt azzal szemben, hogy a Gilbert-Gubar szerzőpáros könyvét én megítélni, negatív kritikával illetni akartam volna. Engem a könyv időszemlélete érdekelt: ezért jelöltem meg a bibliográfiában csak a könyv első száz oldalát – ezek az oldalak tűntek számomra a kérdés szempontjából a legrelevánsabbnak. Amikor az elemzésem annak megállapításával zárul, hogy a könyv ciklikus időszemléletet alkalmaz, nem gondoltam, hogy ez bármit is levonna a benne található (az első száz oldal után következő) irodalmi elemzések értékéből – hiszen a szerzőpáros éppen olyan szövegeket elemez, melyek jelentésbeli komplexitása egy ilyen perspektívából nagyon is jól meg tud mutatkozni. Azt, hogy ennek a könyvnek érdemei, és vitathatatlan tudományörténeti relevanciája van(nak), próbáltam jelezni a vonatkozó fejezetben (a 47. és 56. oldalon). Ám ezek a „pozitívumok” – mint arra Séllei Nóra bírálata segítségével rádöbentem – tényleg elvesznek a fejezetben: sokkal nagyobb hangsúlyt kellett volna fektetni rájuk. Ahogy az „állatorvosi ló” kifejezés is túl erős, és Séllei Nórának (újfent) igaza van, hogy nem való egy olyan elemzésbe, mely szeretné (a lehetőségekhez képest)

függetleníteni magát a művel szemben később megfogalmazott (akár jogos, akár igazságtalan) kritikáktól. (Ahogy igaza van abban is, hogy a vele szemben megfogalmazott kritikákat, amikre hivatkozom, dokumentálni kell.) Moi kritikájáról egyébként – Séllei Nórával tökéletesen egyetértve – én is úgy gondolom (és egy korábbi tanulmányomban le is írtam, de ez nyilván nem mentség), hogy nem mentes a „nagy ellenfél” érdemeinek elvitatásától: sajnálom, hogy – szándékkal ellentétben – ez a távolságtartás a jelek szerint nem sikerült. Talán mentségemre szolgálhat legalább az, hogy a bloomi hatás és a Hófehérke-történet értelmezésének fontossága nem kizárólag Moi kritikájához köthető, hanem akár, több-kevésbé Gubarék könyvében is meg lehet alapozva (Bloomra hivatkoznak a könyv 1984-es kiadása szerint pl. a xiii., 46-52, 188., 191., 221. oldalakon, Hófehérke-elemzésük pedig a bevezető fejezetben 9 oldalt tesz ki: a 36-44. oldalakon található). Ezeket a vonásokat ezért nem kerültem ki a könyv elméleti alapvetésének ismertetése során.

Sandra Gilbert megnevezésében Séllei Nóra elbizonytalanított. Lehet, hogy rosszul tudom, de nekem úgy tűnik, hogy ebben a kérdésben mintha mind a magyar, mind az angol szakirodalom ingadozna: mármint, hogy „M.”-mel kell-e írni a nevét, vagy sem. Talán támpont lehet az ingadozáshoz Gilbert általam elemzett könyve: a címlapján a szerző M-mel írja a nevét – a xiii. oldalán viszont már M. betű nélkül nevezi meg magát.

John Stuart Mill közel 100 oldalas esszéjének – ahogy ezt Séllei Nóra írja kritikus meglátásában – csakugyan csak néhány oldala foglalkozik a nők irodalmi szerepvállalásának kérdésével (John Stuart Mill: „The Subjection of Women” [1869] in: Ann P. Robson–John M. Robson: *Sexual Equality. Writings by John Stuart Mill, Harriet Taylor Mill and Helen Taylor*, University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 1994. 305-400., ebből a 369-372. oldalak). Adottnak vettem, hogy az olvasó tudja, nem a nők irodalmi szerepvállalásának kérdéséről szól az egész esszé, hanem a nők férfiaknak való alávetettségét elemzi és helyteleníti – ez, úgy látszik, hiba volt. Talán még akkor is, ha a Mill-idézetet – azt az egy szöveghelyet leszámítva, amit Séllei Nóra említ – végig annak kontextusában kezeltem, hogy Showalter hogyan hasznosítja a gondolatmenetében.

Hárs Endrével is teljességgel egyetérttek, amikor azt írja, hogy a modernsége vonatkozó felhasznált szakirodalom hiányos – csak a modernség fogalmát problematizáló munkákat hivatkozom. Egy teljesebb elemzés – úgy éreztem – szétfeszítette volna a disszertáció kereteit, és háttérbe szorította volna annak a problémának az elemzését, melyre tulajdonképpen vállalkoztam. Ugyanezt tudom válaszolni Séllei Nóra ellenvetésére, mely szerint legalább 500 tételre vonatkozó szakirodalma van a feminista irodalomtudománynak Magyarországon, és ez nincs jelen a disszertációban: azt hiszem, hogy mind az 500 tétel

dokumentálása, összevető elemzése – talán, úgy hiszem – szintén szétfeszítette volna a dolgozat kereteit. Ezért csak az áttekintő munkákra hagytam, és ezek közül Kádár Judit 2003-as elemzésére csakugyan nem hivatkoztam – holott talán jobb lett volna hivatkozni, mivel a cikk erősíthette volna a disszertációnak azt a részét, mely a feminista irodalomtudomány magyarországi intézményesülési folyamatának nehézségeiről szól.

Amit még mindenképpen szeretnék megemlíteni válaszként a bírálatokra, az az, hogy számomra a leginkább elgondolkodtató az a – mindkét bíráló által jelzett – probléma volt, mely szerint (Hárs Endrét idézem) „a disszertációs fejezetek sora fejlődésképet rajzol fel”, fejlődésképet annak ellenére is, hogy (mint arra szintén Hárs Endre kitér a bírálatában) törekedtem rámutatni arra, hogy az általam elemzett tanulmányok mindenkor „eredményei” mennyire meghatározottak azoktól a (több-kevésbé) esetlegesnek tekinthető történeti és elmélettörténeti feltételektől, melyekben megszülettek. A dolgozat tehát egyszerre sugallja a különféle elmélettörténeti korszakok/időszakok (és a bennük megszületett elméleti válaszok) különbözőségét, illetve fejlődési sorba illeszthetőségét is. Azt hiszem, a kronológiai sorrend a felelős a fejlődésképzetének erőteljes jelenléteért. Volt a disszertációnak egy korábbi változata, melyben nem kronológiai sorrendben követték egymást a példák, ám ekkor azzal kellett szembesülnöm, hogy az egyes példák (elmélet)történeti háttérét egymástól radikálisan elszakítva, nemcsak különbözőként, hanem mindenfajta (elmélet)történeti folytonosságtól mentesként kellett volna értelmezniem – miközben az elemzett szövegek mégiscsak egy, meglehetősen szűk időbeli koordináták közé szorítható történeti világ részei (a legkorábbi 1977-es, a legkésőbbi 2000-es), és, nem mellékesen, attól is el kellett volna tekintenem, hogy a feminista irodalomtudományos tudás is – feltehetőleg – akkumulálódik: a későbbi szerzők beépítik, viszonyítási pontként kezelik a korábbiak műveit. A kronológiai sorrend tehát jobb híján vált a disszertációs fejezetek rendezőelvévé – csak így tudtam mind az akkumuláció, mind a történeti kontingencia elvének megfelelni. Jobb megoldást (hogy az akkumuláció ne tűnjön fejlődéselvének) azóta sem tudok, de ezekért (a disszertáció szerkezetét problémává tevő) észrevételekért, mivel számomra tényleg nagyon gondolatébresztőek voltak, szeretnék külön is köszönetet mondani mindkét bírálónak.

Horváth Györgyi